

COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME
EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

П'ЯТА СЕКЦІЯ

СПРАВА “ЯРЕМЕНКО ПРОТИ УКРАЇНИ”

(Заява № 32092/02)

РІШЕННЯ

СТРАСБУРГ

12 червня 2008 року

ОСТАТОЧНЕ

12/09/2008

Це рішення стане остаточним за обставин, викладених у п. 2 статті 44 Конвенції. Воно може підлягати редакційним виправленням.

У справі «Яременко проти України»

Європейський суд з прав людини (п'ята секція), засідаючи палатою, до складу якої увійшли судді:

Пеер Лоренцен (Peer Lorenzen), *Голова*,

Райт Маруст (Rait Maruste),

Карел Юнгвірт (Karel Jungwiert),

Володимир Буткевич (Volodymyr Butkevych),

Марк Віллігер (Mark Villiger),

Миряна Лазарова-Трайковська (Mirjana Lazarova Trajkovska),

Здравка Калайджієва (Zdravka Kalaydjieva),

а також Клаудія Вестердік (Claudia Westerdiek), *Секретар секції*,

після нарад за зачиненими дверима 13 листопада 2007 року і 20 травня 2008 року

постановляє таке рішення, ухвалене в останній із зазначених днів:

ПРОЦЕДУРА

1. Справу розпочато за заявою (№ 32092/02) проти України, поданою до Суду на підставі статті 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) громадянином України Олександром Володимировичем Яременком (далі — заявник) 13 серпня 2002 року.

2. Уряд України (далі — Уряд) представляли його уповноважені особи — пані В. Лутковська і п. Ю. Зайцев з Міністерства юстиції.

3. Заявник стверджував, що під час перебування під вартою в міліції він зазнав поганого поводження і що скарги, з якими він звернувся у зв'язку з цим, не було розглянуто належним чином. Він також скаржився, що під час провадження у справі його позбавили юридичної допомоги захисника, якого він обрав самостійно, і що у зв'язку із порушеннями, зазначеними вище, судовий розгляд його справи не був справедливим.

4. Ухвалою від 13 листопада 2007 року Суд оголосив заяву прийнятною.

ЩОДО ФАКТІВ

1. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

5. Заявник народився в 1976 році і нині відбуває покарання у вигляді позбавлення волі в м. Житомирі, Україна.

А. Кримінальне провадження у справі заявника

6. 27 січня 2001 року заявника заарештували за підозрою у вчиненні вбивства водія таксі, М., та кількох інших злочинів у 2001 році (далі — злочини 2001 року) і помістили до камери у Харківському РВГУ МВС України в м. Києві.

7. Того самого дня заявник звернувся з клопотанням про призначення пана О. Х. захисником у його справі. Клопотання задовольнили, і захисник був присутній на першому допиті заявника.

8. 28 січня 2001 року заявника, у присутності його захисника, допитав пан Г., слідчий Харківської районної прокуратури м. Києва (далі — Харківська районна прокуратура).

9. 1 лютого 2001 року пан М., працівник Харківського райвідділу міліції м. Києва (далі — райвідділ міліції), який розслідував обставини смерті таксиста Х. улітку 1998 року, допитав заявника з метою встановлення його можливої причетності до вчинення цього злочину. Злочин кваліфікували як заподіяння особі тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило її смерть, і забезпечення підозрюваному у вчиненні такого злочину юридичної допомоги захисника не було обов'язковим. Заявник підписав відмову від захисника. Після цього заявника допитали, і він зізнався в тому, що він разом із С. убив Х. улітку 1998 року (далі —

злочин 1998 року). Того самого дня кримінальну справу передали до Харківської районної прокуратури на тій підставі, що дії заявника могли кваліфікуватися як убивство і розслідування такого злочину належало до компетенції прокуратури.

10. 2 лютого 2001 року кримінальні справи стосовно злочинів 1998 і 2001 років об'єднали в одне провадження.

11. Того самого дня заявник брав участь у відтворенні обстановки і обставин подій на місцях вчинення злочинів 2001 року, і цей захід знімали на відеоплівку. Як свідчить протокол цієї слідчої дії, на якій були присутні заявник, його захисник, двоє понятих, слідчий прокуратури Г. і працівник міліції М., який допитував заявника напередодні, заявник дав показання стосовно обставин вчинення злочинів 2001 року, але заперечив свою причетність до злочину 1998 року.

12. 2 лютого 2001 року, після відтворення обстановки і обставин подій на місцях вчинення злочинів, заявник підписав відмову від юридичної допомоги захисника О. Х. на тій підставі, що той застерігав його від зізнання у вчиненні злочину 1998 року. За твердженням заявника, хоч відмова й датована 2 лютого 2001 року, насправді він підписав її пізніше під тиском працівників міліції та слідчого у справі.

13. Після відтворення обстановки і обставин подій на місцях вчинення злочинів, проведених 2 лютого 2001 року, захисник заявника О. Х. клопотав про зустріч із заявником. Однак на його усні звернення та письмові клопотання від 6 і 7 лютого слідчий прокуратури Г. відповів відмовою.

14. 7 лютого 2001 року заявник, якого представляв новопризначений захисник К., узяв участь у відтворенні обстановки і обставин подій на місці вчинення злочину 1998 року і зізнався, що вчинив його разом із С.

15. 8 лютого 2001 року захисник О. Х. поскаржився прокуророві В. на те, що слідчий Г. не відповів на його клопотання про проведення медичного огляду заявника, не дозволяв йому бачитися із заявником і примушував заявника подати клопотання про заміну захисника.

16. 9 лютого 2001 року О. Х. одержав повідомлення про те, що його усунуто від участі у справі, а також відповідну постанову слідчого від 2 лютого 2001 року. У постанові, зокрема, зазначалося, що заявник зізнався у вчиненні злочину 1998 року, але згодом, за порадою О. Х., заявив про свою невинуватість. Тому слідчий вирішив усунути О. Х. від участі у справі на підставі статей 61 і 130 Кримінально-процесуального кодексу.

17. 9 лютого 2001 року заявникові, якого представляв уже інший захисник, М., офіційно пред'явили обвинувачення у вчиненні злочинів 1998 і 2001 років, вручили постанову про притягнення як обвинуваченого і допитали як обвинуваченого.

18. Листом від 10 лютого 2001 року прокурор В. повідомив захисника О. Х. про неможливість задовольнити його клопотання від 2, 6 і 7 лютого, оскільки О. Х. усунуто від участі у справі заявника.

19. У скарзі, поданій 12 лютого 2001 року (див. пункт 36 нижче), дружина заявника скаржилася, зокрема, на незаконне, як вона стверджувала, усунення О. Х. від участі у справі її чоловіка.

20. 14 лютого О. Х. поскаржився прокуророві В. на рішення про усунення від участі у справі і попросив скасувати це рішення. Листом від 19 лютого 2001 року прокурор В. повідомив О. Х., що усунення його від участі у справі було цілком обґрунтованим і відповідало статті 61 Кримінально-процесуального кодексу. Він також посилався на те, що, порадивши клієнтові заявити про свою невинуватість і відмовитися від частини своїх попередніх зізнань, захисник порушив норми професійної етики.

21. У листі від 4 березня 2001 року до Генеральної прокуратури (див. пункт 39 нижче) заявник скаржився, що відмову від юридичної допомоги О. Х. його примусили підписати працівники міліції та слідчий.

22. 6 березня 2001 року О. Х. подав скаргу на усунення його від участі у справі до Київської прокуратури. У відповіді Київської прокуратури від 13 квітня 2001 року зазначалося, що рішення про усунення захисника від участі у справі обґрунтоване і, більше того, в матеріалах кримінальної справи міститься підписана заявником відмова від цього захисника.

23. 10 березня 2001 року заявник звернувся до слідчого прокуратури Г. з клопотанням, у якому просив замінити захисника М. першим захисником у його справі, О. Х.

24. 24 квітня 2001 року Харківська районна прокуратура відповіла на лист заявника від 4 березня 2001 року. Вона повідомила його, що захисника у справі було замінено на його прохання, що адвокату О. Х. дозволено повернутися до ведення справи і що прокуратура не встановила ніяких порушень кримінально-процесуального законодавства в розслідуванні кримінальної справи заявника.

25. 27 травня 2001 року заявник звернувся до слідчого прокуратури Г. з проханням провести очну ставку між ним та С., співобвинувачем у його справі, оскільки пред'явлені заявникові обвинувачення ґрунтувалися здебільшого на показаннях С.

26. 1 червня 2001 року слідчий прокуратури Г. відповів, що очна ставка буде проведена у тому разі, якщо під час додаткового допиту С. буде виявлено будь-які розбіжності між показаннями заявника і С.

27. 8 червня 2001 року заявника допитали у присутності його першого захисника О. Х. Він підтвердив усі свої показання стосовно злочинів 2001 року, які він дав під час допиту 27 січня 2001 року. Крім того, він знову заявив про свою непричетність до злочину 1998 року, стверджуючи, що зізнатися в цьому злочині його примусили під тиском працівники райвідділу міліції.

28. 24 червня 2001 року слідчий прокуратури Г. повідомив заявника, що його клопотання про проведення очної ставки відхилено, оскільки розбіжностей між показаннями заявника і С. не виявлено.

29. Того самого дня слідчий прокуратури Г. виніс нову постанову про притягнення заявника в якості обвинуваченого, яку було вручено заявникові наступного дня.

30. 20 листопада 2001 року Київський апеляційний суд, розглянувши справу як суд першої інстанції, визнав заявника і С. винними у вчиненні злочинів 1998 і 2001 років і засудив їх до покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Інших трьох підсудних у цій справі також було засуджено до позбавлення волі — від трьох до шести років. Факт усунення захисника від участі у цій справі в рішенні суду не згадувався. Суд також не взяв до уваги заперечення заявника і С. щодо своєї причетності до вчинення злочину 1998 року, вважаючи, що їх зізнання у вчиненні цього злочину, надані під час досудового слідства, були докладними і послідовними.

31. 18 квітня 2002 року Верховний Суд України залишив рішення апеляційного суду без зміни. У відповідь на скаргу заявника про порушення його права на захист Верховний Суд у своєму рішенні від 18 квітня 2002 року зазначив про відсутність доказів порушення права на захист або якогось іншого серйозного порушення кримінально-процесуального законодавства, які могли б бути підставою для скасування рішення апеляційного суду.

В. Скарги на погане поводження і розслідування цих скарг

32. Після того, як заявника доправили до Харківського райвідділу міліції (за інформацією Уряду — 30 січня 2001 року), його оглянув фельдшер, за висновком якого стан здоров'я заявника був задовільним.

33. За твердженням заявника, 1 лютого 2001 року працівники райвідділу міліції побили його кийками по зап'ястях і плечах і примусили його підписати відмову від права на юридичну допомогу захисника та зізнання у вчиненні злочину 1998 року, якого він не вчиняв і про який нічого не знав.

- 34.** 2 лютого 2001 року заявник поінформував свого захисника О. Х. про події 1 лютого 2001 року. Захисник порадив йому заявити про свою невинуватість і поскаржитися на погане поводження. Зі свого боку, захисник звернувся до органів влади з офіційним клопотанням про проведення медичного обстеження заявника. Це клопотання передали слідчому прокуратури Г., який підтвердив факт його одержання, підписавши відповідну копію. Слідчий Г. надіслав О. Х. відповідь (дата невідома), у якій зазначив, що клопотання не може бути задоволене, оскільки О. Х. усунуто від участі у справі (див. пункт 16 вище).
- 35.** Наприкінці допиту 9 лютого 2001 року (див. пункт 17 вище) слідчий прокуратури Г. запитав заявника, чи має він тілесні ушкодження; заявник відповів, що жодних ушкоджень на той момент у нього не було.
- 36.** 12 лютого 2001 року дружина заявника пані С. звернулася до Київської міської прокуратури (далі — Київська прокуратура) зі скаргою, стверджуючи, що слідчий Г. Харківської районної прокуратури та працівники райвідділу міліції (прізвищ не зазначено) піддали заявника поганому поводженню, щоб отримати від нього зізнання стосовно злочину 1998 року. Вона також написала, що під час слідчих дій 2 лютого 2001 року заявник відмовився від свого зізнання і що захисник О. Х. звертався з клопотанням про медичне обстеження заявника. Крім того, вона скаржилася, що слідчий прокуратури Г. погрожував їй. 14 лютого 2001 року Київська прокуратура передала цю скаргу до Харківської районної прокуратури.
- 37.** Тим часом, 13 лютого 2001 року заявника перевели до слідчого ізолятора. Коли заявник прибув до СІЗО, його оглянув лікар, за висновком якого стан заявника був задовільний. На погане поводження заявник не скаржився.
- 38.** 28 лютого 2001 року прокурор В., який очолював Харківську районну прокуратуру, видав постанову про відмову в порушенні кримінальної справи за скаргами на завдання заявникові тілесних ушкоджень. Прокурор послався на те, що заявник заперечував застосування до нього будь-якого фізичного насильства, та на відсутність доказів про неправомірні дії працівників міліції. Проте він не згадував скарги дружини заявника стосовно його підлеглого, слідчого прокуратури Г. 2 березня 2001 року цю постанову надіслали пані С. разом із супровідним листом, у якому зазначалося, що заявник заперечив застосування до нього будь-якого насильства.
- 39.** 4 березня 2001 року заявник надіслав письмову скаргу до Генеральної прокуратури України. У скарзі він стверджував, що 28 січня 2001 року працівники райвідділу міліції примусили його зізнатися у вчиненні злочину 1998 року, якого він не вчиняв, що 2 лютого 2001 року його примусили підписати відмову від захисника О. Х. і що слідчий прокуратури Г. та працівники райвідділу міліції погрожували, що, відмовившись виконати їхні вимоги, він матиме проблеми. Заявник просив Генеральну прокуратуру забезпечити безсторонній підхід до вирішення його справи та поновити О. Х. захисником у його справі. 23 березня 2001 року Київська прокуратура передала скаргу до Харківської районної прокуратури. 26 березня 2001 року слідчому прокуратури Г. доручили перевірити скаргу в контексті розслідування кримінальної справи заявника.
- 40.** За інформацією Уряду, до допиту, що проводився 8 червня 2001 року, заявник не називав прізвищ працівників райвідділу міліції, які, за його словами, погано поводитися з ним.
- 41.** 21, 23 і 24 червня 2001 року слідчий прокуратури Г. допитував трьох працівників міліції, яких назвав заявник. Усі троє заперечували чинення тиску та вчинення будь-яких інших неправомірних дій зі свого боку.
- 42.** У рішенні Київського апеляційного суду від 20 листопада 2001 року зазначено, що суд, розглянувши відмову заявника від свого зізнання та його скарги на погане поводження, вважає їх безпідставними. Суд виходив з того, що під час розслідування заявник не скаржився на погане поводження, що свою першу скаргу на погане поводження він подав 4

березня 2001 року — тобто більш як через два місяці після арешту, а також з того факту, що працівники міліції та слідчий прокуратури заперечували твердження заявника про таке поводження з ним. Суд також зазначив, що заявник був поінформований про своє право мати адвоката.

43. Заявник порушив питання про застосування до нього сили в касаційній скарзі до Верховного Суду.

44. У своєму рішенні від 18 квітня 2002 року Верховний Суд зазначив, що не виявив ніяких доказів того, що заявник зазнав поганого поводження.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО І ПРАКТИКА

A. Конституція України

45. У відповідних положеннях Конституції сказано:

Стаття 28

«Кожен має право на повагу до його гідності.

Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню...»

Стаття 59

«Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура».

Стаття 63

«Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист...»

B. Кримінально-процесуальний кодекс (КПК) (станом до 29 червня 2001 року)

46. Згідно зі статтею 4 Кодексу суд, прокурор, слідчий і орган дізнання зобов'язані в межах своєї компетенції порушити кримінальну справу в кожному випадку виявлення ознак злочину, вжити всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, винних у ньому осіб та їх покарання.

47. Стаття 22 забороняє домагатися зізнання від обвинуваченого та інших учасників провадження у справі шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів.

48. Стаття 28 Кодексу передбачає, що особа, яка зазнала матеріальної шкоди від злочину, має право пред'явити до обвинуваченого або до осіб, що несуть матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого, цивільний позов.

49. Згідно зі статтею 46 КПК у чинній на той час редакції підозрюваний, обвинувачений і підсудний мали право відмовитися від захисника. Відмова допускалася лише з ініціативи підозрюваного, обвинуваченого чи самого підсудного.

Така відмова не допускалася у випадках, якщо відповідна особа не досягла повнолітнього віку (18 років), якщо здійснювати право на захист своїх інтересів особа була не в змозі через фізичні чи психічні вади або якщо вона не володіла мовою, якою здійснювалося провадження у справі. Відмова від захисника також не могла бути прийнята у справі, в якій можливою мірою покарання могла бути смертна кара (згодом — довічне ув'язнення), або у справі, пов'язаній із застосуванням примусових заходів медичного характеру.

50. В останньому абзаці статті 48 КПК зазначалося, що слідчий, прокурор або суд не можуть видавати постанову стосовно юридичного статусу захисника у справі.

51. Згідно зі статтею 61 КПК у чинній на той час редакції захисником не може бути особа, яка вже брала участь у цьому самому кримінальному провадженні в іншому статусі, яка є родичем судді, цивільної сторони або свідка, або яка раніше надавала юридичну допомогу іншій особі, інтереси якої суперечать інтересам підзахисного, або родич якої бере участь у цьому самому кримінальному провадженні як посадова особа. У таких випадках особа має відмовитися від доручення про надання юридичної допомоги або її може бути усунуто від участі у справі постановою слідчого, прокурора або судді.

52. Згідно зі статтею 130 під час провадження у справі слідчий може приймати рішення процесуального характеру.

С. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25 березня 1988 року про застосування судами України кримінально-процесуального законодавства, що регулює повернення справ на додаткове розслідування (з наступними змінами і доповненнями; скасована 11 лютого 2005 року)

53. У відповідній частині цієї постанови (в редакції від 4 червня 1993 року) зазначено:

«7. ...Особливу увагу слід приділяти перевірці заяви про недозволені методи слідства та інші порушення законності, які могли потягти самообмову чи дачу інших неправдивих показань. Коли при судовому розгляді з'ясується, що доводи підсудного про застосування до нього незаконних заходів не позбавлені підстав і суд не може їх перевірити, справа підлягає поверненню на додаткове розслідування з мотивів односторонності, неповноти чи необ'єктивності проведеного дізнання або попереднього слідства з вказівкою про необхідність перевірки такої заяви прокурором».

ЩОДО ПРАВА

І. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 3 КОНВЕНЦІЇ

А. Стверджуване погане поводження у райвідділі міліції

54. Заявник стверджував, що, перебуваючи під вартою, він зазнав поганого поводження. Він посилався на статтю 3 Конвенції, в якій зазначено:

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

1. Подання сторін

55. Уряд стверджував, що доказів, які підтверджували б скарги на погане поводження, немає. Протягом періоду, про який ідеться, заявника двічі оглядав лікар і, разом зі свідками та захисником, брав участь у слідчих діях, які знімалися на відеоплівку. Він не звернувся зі скаргою безпосередньо після стверджуваних подій, а зробив це через місяць. Він також заперечував погане поводження з ним, коли його запитували про це під час допиту 9 лютого 2001 року.

56. Заявник це заперечував. Він наполягав, що підтвердити правдивість його скарг могло б лише медичне обстеження, проведене одразу після стверджуваного поганого поводження. Захисник заявника О. Х. звернувся з таким клопотанням 2 лютого 2001 року, але в його задоволенні було відмовлено на тій підставі, що захисника усунуто від участі у справі.

2. Оцінка Суду

57. Суд неодноразово зазначав, що стаття 3 Конвенції проголошує одну з основоположних цінностей демократичного суспільства і, по суті, беззастережно забороняє катування та нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання (див., наприклад, рішення у справі «Аксой проти Туреччини» (*Aksoy v. Turkey*) від 18 грудня 1996 року, *Reports of Judgments and Decisions*, 1996-VI, с. 2278, п. 62, та у справі «Айдин проти Туреччини» (*Aydin v. Turkey*) від 25 вересня 1997 року, *Reports* 1997-VI, п. 81). Суд також зазначає, що — як він уже чимало разів наголошував — органи влади зобов'язані забезпечити захист фізичної недоторканності осіб, які перебувають під вартою, і що при оцінюванні доказів він, як правило, послуговується критерієм доведеності «поза розумним сумнівом» (див. рішення у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» (*Ireland v. the United Kingdom*) від 18 січня 1978 року, серія А, № 25, с. 64-65, п. 161). Така доведеність може впливати із співіснування достатньо переконливих, чітких і узгоджених висновків чи схожих неспростовних презумпцій факту. Коли вся або значна частина інформації про події у справі відома виключно органам влади, як це має місце у справі осіб, узятих під варту, які перебувають під їхнім контролем,— тоді у разі виникнення тілесних ушкоджень у таких осіб під час перебування під вартою з'являються відповідні обґрунтовані презумпції факту.

58. Суд бере до уваги той факт, що заявник скаржився на погане поводження під час перебування його під вартою в Харківському райвідділі міліції. На підтвердження своїх слів заявник послався на те, що подане його захисником клопотання про медичне обстеження заявника не задовольнили і що його примусили відмовитися від захисника, якого він вибрав на власний розсуд, і свідчити проти себе.

59. Суд бере до уваги той факт, що спеціального медичного обстеження саме у зв'язку зі скаргами на погане поводження, які надійшли від заявника та його захисника, проведено не було. Жодних доказів того, що заявник справді зазнав поганого поводження, немає. Суд вважає, що події, пов'язані з перебуванням заявника під вартою в Харківському райвідділі міліції, і, зокрема, те, що він несподівано відмовився від свого зізнання одразу після прибуття захисника, до певної міри спонукають підозрювати, що на початку лютого на нього чинився фізичний або психологічний тиск, хоча 13 лютого під час медичного огляду не було виявлено ознак тілесних ушкоджень. Але цей медичний огляд, на відміну від огляду, про який ідеться у справі Алтая (див. «Алтай проти Туреччини» (*Altay v. Turkey*), № 22279/93, пп. 13–14, від 22 травня 2001 року), не мав конкретної мети перевірити достовірність скарг на погане поводження. Це був звичайний огляд, який проходить кожний новоприбулий до пенітенціарної установи. Більше того, на момент проведення огляду минуло вже дванадцять днів відтоді, як мало місце стверджуване погане поводження. У будь-якому разі Суд вважає, що існуючі докази не дають змоги довести — за належним критерієм доведеності — той факт, що під час перебування під вартою в міліції заявник зазнав поганого поводження на порушення статті 3 Конвенції.

60. Отже Суд доходить висновку, що статтю 3 Конвенції у зв'язку з цим порушено не було.

В. Належність розслідування

1. Подання сторін

61. Посилаючись на статтю 3 Конвенції, заявник також скаржився, що органи державної влади не провели всебічного та ефективного розслідування його скарг на погане поводження.

62. Уряд подав попереднє заперечення, стверджуючи, що не було вичерпано національних засобів юридичного захисту стосовно скарги з посиланням на статтю 3 Конвенції. За твердженням Уряду, заявник та його представник не оскаржили впродовж семи днів рішення прокурора про відмову в порушенні кримінальної справи, як це передбачено законом, а отже, заявник не вичерпав засобів юридичного захисту, доступних йому згідно з національним

законодавством, як того вимагає пункт 1 статті 35 Конвенції. Уряд також доводив, що перша скарга заявника сформульована доволі розпливчато і що заявник не називав прізвищ працівників міліції, які, за його словами, піддали його поганому поводженню, аж до червня 2001 року, коли після стверджуваних подій минуло чотири місяці. Якби заявник назвав ці прізвища раніше, відповідні органи влади мали б кращі можливості для розслідування його скарг. Уряд стверджував, що розслідування, яке проводилося у зв'язку зі скаргами заявника, відповідало вимогам статті 3 Конвенції.

63. Заявник доводив, що він робив те, що міг за існуючих обставин справи, щоб використати передбачені засоби юридичного захисту. Усі недоліки у вичерпанні національних засобів юридичного захисту пояснюються тим, що стверджувані особи, які вдалися до незаконних заходів щодо нього, позбавили його реальної юридичної допомоги і застосували до нього інші засоби залякування. 2 лютого 2001 року захисник заявника О. Х. звернувся з клопотанням про проведення медичного обстеження заявника у зв'язку з його скаргою на погане поводження, але клопотання залишилося без відповіді. Заявник стверджував, що, з огляду на усунення його захисника від участі у справі та подальше залякування з боку слідчих органів, він боявся скаржитися на погане поводження і зробив це лише після того, як відчув себе у відносній безпеці. Коли у березні 2001 року він, нарешті, поскаржився на погане поводження, розслідування було проведене органами влади в рамках порушеної проти нього кримінальної справи, і тому він заявив свої скарги в суді першої інстанції, до компетенції якого належить їх розгляд. Рекомендація щодо такого порядку міститься в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 25 березня 1988 року (див. пункт 53 вище).

2. Оцінка Суду

64. Суд повторює, що, коли особа заявляє небезпідставну скаргу про те, що вона зазнала надзвичайно поганого поводження з боку правоохоронців на порушення статті 3 Конвенції, це положення, взяте у поєднанні із загальним обов'язком держав за статтею 1 Конвенції «гарантувати кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в ... Конвенції», за своїм змістом вимагає проведення ефективного офіційного розслідування, що здатне забезпечити встановлення і покарання винних осіб (див. рішення у справі *«Асьонов та інші проти Туреччини»* (*Assenov and Others v. Turkey*) від 28 жовтня 1998 року, *Reports* 1998*VIII, с. 3290, п. 102, та у справі *«Лабіта проти Італії»* (*Labita v. Italy*) [GC], № 26772/95, п. 131, *ECtHR* 2000-IV). Мінімальні критерії ефективності, які Суд визначив у своїй практиці, також включають вимоги того, що таке розслідування має бути незалежним, безстороннім, а також бути предметом прискільки уваги з боку громадськості, і при цьому компетентні органи повинні діяти зі зразковою сумлінністю та оперативністю (див., наприклад, *«Ісаєва та інші проти Росії»* (*Isayeva and Others v. Russia*), №№ 57947/00, 57948/00 і 57949/00, пп. 208–213, від 24 лютого 2005 року).

65. Суд зазначає, що в цій справі розслідування скарг заявника, з якими він звернувся до Генеральної прокуратури на початку березня 2001 року (див. пункт 39 вище), було проведено в червні 2001 року, коли було допитано названих ним виконавців незаконних заходів. Проте окремого процесуального рішення ухвалено не було, і можливість оскарження виключалася. Отже, коли прокурор вирішив провести розслідування скарг заявника в рамках порушеної проти нього кримінальної справи (див. пункт 39 вище), заявникові не залишалось нічого іншого, як звернутися зі своїми скаргами на погане поводження до суду першої інстанції.

66. Тому, на думку Суду, можна вважати, що сам заявник вжив всіх заходів, аби звернути увагу відповідних національних органів влади на свої скарги. До того ж ці заходи були підкріплені зусиллями, яких доклали його дружина і захисник О. Х. (див. пункти 34 і 36 вище).

67. Що стосується адекватності розслідування скарг заявника на погане поводження, Суд зазначає, що це розслідування мало серйозні недоліки. Суд, зокрема, бере до уваги той факт, що не було проведено вчасного та спеціального — за скаргами заявника щодо поганого поводження — медичного обстеження, незважаючи на офіційне звернення захисника заявника з таким клопотанням наступного дня після стверджуваних подій.

68. Суд нагадує, що за скаргою дружини заявника прокурор вирішив не порушувати кримінальну справу стосовно зазначених вище скарг. Матеріали справи не свідчать про те, що справді були проведені які-небудь слідчі дії, адже ані заявника, ані його дружину не допитували. У постанові прокурора від 28 лютого 2001 року містилася лише згадка про те, що під час допиту 9 лютого, тобто до звернення дружини заявника зі скаргою від 12 лютого, заявник заперечив наявність у нього будь-яких тілесних ушкоджень. Крім того, жодного із осіб, які, за твердженнями заявника, винні у порушенні його прав, допитано на той час не було. У зв'язку з цим Суд не може погодитися з твердженням Уряду, що інформація, яку надала дружина заявника в лютому 2001 року і яку надав сам заявник у березні 2001 року, мала надто загальний характер, і це не дало змоги ідентифікувати винних осіб. У своїй скарзі від 12 лютого дружина заявника посилялася на слідчого прокуратури Г. і працівників Харківського райвідділу міліції, прізвищ яких вона не зазначила. На думку Суду, цієї інформації було б достатньо для встановлення незалежним слідчим відповідних причетних осіб, якби до скарг заявника на погане поводження поставились серйозно.

69. Суд також зазначає, що у розслідуванні скарг заявника на погане поводження бракувало необхідної незалежності та об'єктивності. Перший допит заявника стосовно його скарг на погане поводження проводив слідчий прокуратури Г., якого дружина заявника у своїй скарзі від 12 лютого чітко назвала серед тих, хто чинив на її чоловіка тиск. Крім того, відмовляючи в порушенні кримінальної справи у зв'язку зі скаргою на погане поводження, прокурор В., який очолював Харківську районну прокуратуру, навіть не згадав слідчого Г., який працював у тій самій районній прокуратурі. До того ж, коли заявник назвав прізвища інших працівників Харківського райвідділу міліції, причетних, за його словами, до цих подій, їх допитав слідчий прокуратури Г., який, як стверджувалося, був їхнім співником.

70. На думку Суду ці факти є достатньою підставою для висновку, що органи державної влади не виконали свого зобов'язання з проведення ефективного та незалежного розслідування скарг на погане поводження, як цього вимагає стаття 3 Конвенції. Тому Суд відхиляє попереднє заперечення Уряду і доходить висновку, що в цьому зв'язку було порушено статтю 3 Конвенції.

ІІІ. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ ПУНКТУ 1 СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ

71. Заявник також скаржився, що його примусили свідчити проти себе, а отже, судовий розгляд його справи був несправедливим. Він посилався на пункт 1 статті 6 Конвенції, у відповідному положенні якого зазначено:

«Кожен має право на справедливий ... розгляд його справи ... судом..., який встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення...»

А. Подання сторін

72. Уряд стверджував, що українське законодавство передбачає право підозрюваного зберігати мовчання і не свідчити проти себе. Уряд також доводив, що заявника поінформували про ці права, але він відмовився від них і добровільно погодився зізнатися у вчиненні злочинів, у яких його підозрювали. Уряд знову послався на те, що питання про чинення на нього тиску заявник порушив і заявив про свою невинуватість лише згодом і що його скарги на погане поводження були безпідставними. Відповідно, Уряд не може нести відповідальність за те, що заявник сам вирішив зізнатися у вчиненому.

73. Заявник не погодився з цими аргументами. Він стверджував, що ще 2 лютого 2001 року він заперечив його причетність до вбивства 1998 року і що у вчиненні злочину 1998 року він зізнався, давши лише короткі показання стосовно нього, під тиском слідчих.

В. Оцінка Суду

1. Загальні принципи

74. Суд повторює, що згідно зі статтею 19 Конвенції він зобов'язаний забезпечити дотримання Договірними державами їхніх зобов'язань за Конвенцією. Зокрема, до його функцій не належить розгляд помилок, яких нібито припустився національний суд при вирішенні питань факту чи права, якщо — і тією мірою, якою — такі помилки не становлять порушення прав і свобод, гарантованих Конвенцією. Хоча стаття 6 гарантує право на справедливий судовий розгляд, вона не встановлює ніяких норм стосовно прийнятності доказів як таких, що передусім є питанням, яке регулюється національним законодавством (див. рішення у справі «Шенк проти Швейцарії» (*Schenk v. Switzerland*) від 12 липня 1988 року, серія А, № 140, с. 29, пп. 45–46, та у справі «Тейшеїра ді Кастру проти Португалії» (*Teixeira de Castro v. Portugal*) від 9 червня 1998 року, *Reports* 1998-IV, с. 1462, п. 34).

75. Отже, завдання Суду не полягає в тому, щоб принципово визначати, чи можуть бути прийнятними певні види доказів (наприклад, докази, здобуті, з точки зору національного закону, в незаконний спосіб) або чи був заявник справді винуватим. Питання, яке Суд має вирішити, полягає у визначенні, чи було справедливим провадження у справі загалом, включаючи спосіб, у який були отримані докази. При цьому має бути оцінена відповідна «незаконність» і, якщо це стосується порушення іншого конвенційного права, має бути оцінений характер виявленого порушення (див., зокрема, «Хан проти Сполученого Королівства» (*Khan v. the United Kingdom*), № 35394/97, п. 34, *ECHR* 2000-V; «P. G. і J. H. проти Сполученого Королівства» (*P. G. and J. H. v. the United Kingdom*), № 44787/98, п. 76, *ECHR* 2001-IX; і «Аллан проти Сполученого Королівства» (*Allan v. the United Kingdom*), № 48539/99, п. 42, *ECHR* 2002-IX).

76. Визначаючи, чи було провадження у справі загалом справедливим, також має враховуватись, чи було дотримано прав на захист. Слід, зокрема, розглянути, чи заявникові була надана можливість спростувати достовірність доказів і заперечити проти їх використання. Крім того, має бути врахована якість таких доказів і, зокрема, те, чи породжують обставини, за яких вони були отримані, будь-який сумнів щодо їхньої достовірності й точності. При тому, що питання справедливості розгляду не обов'язково постає у разі відсутності будь-яких інших матеріалів на підтвердження отриманих доказів, слід мати на увазі, що у разі, якщо доказ має дуже вагомий характер і якщо відсутній ризик його недостовірності, необхідність у підтверджувальних доказах відповідно зменшується (див., зокрема, згадані вище рішення у справах Хана, пп. 35, 37, та Аллана, п. 43).

77. Стосовно використання доказів, отриманих з порушенням права затриманого на мовчання та права не свідчити проти себе, Суд нагадує, що наявність таких прав є загальновизнаним міжнародним стандартом — стрижневим для поняття справедливого судового розгляду за статтею 6. Встановлення таких стандартів пояснюється, зокрема, необхідністю захисту обвинуваченого від неправомірного примусу з боку органів влади, що має сприяти уникненню помилок при здійсненні правосуддя, а також сприяти реалізації цілей статті 6. Право не свідчити проти себе вимагає, зокрема, від сторони обвинувачення в кримінальній справі обґрунтовувати свої доводи проти обвинуваченого, не вдаючись до доказів, отриманих за допомогою методів примусу або тиску, всупереч волі обвинуваченого (див., зокрема, рішення у справі «Саундерс проти Сполученого Королівства» (*Saunders v. the United Kingdom*) від 17 грудня 1996 року, *Reports* 1996-VI, с. 2064, п. 68; згадане вище рішення у справі Гіні та МакГіннеса (*Heaney and McGuinness*), п. 40; «J. B. проти Швейцарії» (*J. B. v. Switzerland*), № 31827/96, п. 64, *ECHR* 2001-III; і згадане вище рішення у справі Аллана, п. 44).

2. Застосування цих принципів у даній справі

78. Хоч Уряд і стверджував, що право заявника зберігати мовчання гарантувалося національним законом, Суд бере до уваги той факт, що слідчий відсторонив захисника заявника від справи після того, як захисник порадив своєму клієнтові мовчати і не свідчити проти себе. Ця підстава чітко зазначена в постанові слідчого. Вона також двічі згадується прокурорами в їхніх листах у відповідь на скарги захисника О. Х. В одному з цих листів (від 19 лютого) також вказувалося на те, що захисник, порадивши клієнтові заявити про свою невинуватість і відмовитися від частини своїх попередніх зізнань, порушив норми професійної етики.

79. До того ж Суд вважає дивовижним той факт, що через два роки після подій заявник і С. дали досить докладні показання, які, на думку слідчого, не містили ніяких розбіжностей або суперечливих моментів. Такий ступінь узгодженості між показаннями заявника і співобвинуваченого в його справі дають підстави для підозри, що їхні пояснення було ретельно скоординовано. Проте національні суди вважали такі детальні показання незаперечним доказом їхньої достовірності і використали їх як підставу для визнання заявника винним у вчиненні злочину 1998 року, незважаючи на те, що він давав свої показання за відсутності захисника і відмовився від них одразу після того, як з'явився захисник, вибраний на його власний розсуд, а також на те, що ці показання не підтверджувалися жодними іншими матеріалами. За таких обставин існують серйозні підстави припускати, що ці підписані заявником показання були здобуті всупереч його волі.

80. Зважаючи на наведене вище, а також на той факт, що адекватного розслідування тверджень заявника про отримання його показань незаконними методами проведено не було (див. пункти 67–70), Суд доходить висновку, що використання таких показань на судовому розгляді порушило право заявника на мовчання та право не свідчити проти себе.

81. Отже, у зв'язку з цим було порушено пункт 1 статті 6 Конвенції.

IV. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ ПУНКТУ 3(С) СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ

82. Заявник скаржився за пунктом 3(с) статті 6 Конвенції в зв'язку з тим, що його позбавили юридичної допомоги вибраного ним захисника під час значущого етапу провадження у справі. Вказане положення передбачає наступне:

«3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: ...

- с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або — за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника — одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя».

А. Подання сторін

83. Уряд стверджував, що всіх захисників у справі заявника призначали і усували від участі у справі на підставі клопотань заявника. Уряд посилався на те, що захисникові О. Х. дозволили повернутися до участі у справі на клопотання заявника. При цьому Уряд наголошував, що із самого початку скарги заявника на порушення його права на захист не були чітко викладені і що відповідні подробиці були надані заявником лише через значний проміжок часу.

84. Заявник доводив, що його захисника О. Х. відсторонили від справи незаконно. Також, за його словами, двоє інших захисників представляли його лише символічно, оскільки кожен із них бачив заявника тільки один раз і лише під час допиту. Він також скаржився, що підписував клопотання про відсторонення та призначення захисників під примусом. Це підтверджує і той факт, що він звернувся з проханням про повернення захисника О. Х. до участі в його справі одразу після того, як він зміг це зробити.

В. Оцінка Суду

85. Суд повторює, що, хоча право кожної особи, обвинувачуваної у вчиненні кримінального правопорушення, на ефективний захист адвоката, офіційно призначеного в разі такої необхідності, не є абсолютним, воно становить одну з головних підвалин справедливого судового розгляду (див. «*Кромбах проти Франції*» (*Krombach v. France*), № 29731/96, п. 89, *ECtHR* 2001-II). Крім того, вимоги статті 6 можуть також враховуватися ще до того, як справу передано на розгляд суду, а також у разі, якщо недотримання таких вимог на самому початку може серйозно позначитися на справедливості судового розгляду (див. рішення у справі «*Імбріосія проти Швейцарії*» (*Imbrioscia v. Switzerland*) від 24 листопада 1993 року, серія А, № 275, с. 13, п. 36; та у справі «*Оджалан проти Туреччини*» (*Öcalan v. Turkey*), [GC], № 46221/99, п. 131, *ECtHR* 2005-...). Спосіб застосування пункту 1 і пункту 3(с) статті 6 на етапі розслідування залежить від особливостей відповідного провадження та фактів конкретної справи. Стаття 6, як правило, вимагає надання обвинуваченому можливості скористатися допомогою захисника вже на початкових етапах допиту (див. рішення у справі «*Джон Мюррей проти Сполученого Королівства*» (*John Murray v. the United Kingdom*) від 8 лютого 1996 року, *Reports* 1996-I, с. 54–55, п. 63; та згадане вище рішення у справі *Оджалана*, п. 131).

86. Суд зауважує, що у справі, яка розглядається, рішення про визнання заявника винним у вчиненні злочину 1998 року ґрунтувалося головним чином на його зізнанні, яке слідчі здобули за відсутності захисника і від якого заявник відмовився вже наступного дня і відмовлявся згодом, починаючи з березня 2001 року.

87. Суд також висловлює занепокоєння щодо обставин, за яких відбувався перший допит заявника стосовно злочину 1998 року. Як видно з відповідних положень Кримінально-процесуального кодексу, наведених у розділі цього рішення «Відповідне національне законодавство та практика», існує вичерпний перелік ситуацій, у яких забезпечення підозрюваному юридичного представництва є обов'язковим. Одна з підстав для забезпечення представництва в обов'язковому порядку є серйозність злочину, у вчиненні якого підозрюється відповідна особа, і, отже, ймовірність призначення їй покарання у вигляді довічного позбавлення волі. У цій справі правоохоронні органи, здійснюючи розслідування за фактом насильницької смерті особи, порушили кримінальну справу за фактом заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, які спричинили смерть, а не за фактом вбивства. Перша кваліфікація стосувалась менш тяжкого злочину і тому не вимагала обов'язкового забезпечення юридичного представництва підозрюваного. Негайно після отримання зізнання у вчиненні злочину кваліфікацію змінили на вбивство, у вчиненні якого пред'явили обвинувачення заявникові.

88. Суд вражений тим фактом, що внаслідок заходів, до яких вдалися органи влади, заявник не зміг скористатися перевагами обов'язкового представництва і опинився в ситуації, в якій, як він стверджував, його примусили відмовитися від свого права на захисника та свідчити проти себе. При цьому слід нагадати, що заявник мав захисника в іншому на той час триваючому проти нього кримінальному провадженні, але все-таки відмовився від свого права мати представника під час допиту стосовно іншого злочину. Ці обставини дають вагомі підстави припускати існування певної прихованої мети в попередній кваліфікації злочину. Той факт, що зізнання у вчиненні злочину було отримано від заявника за відсутності захисника, і те, що заявник одразу відмовився від свого зізнання, коли захисник вже був присутній, свідчать про уразливість його становища та реальну потребу у відповідній юридичній допомозі, якої його фактично позбавили 1 лютого 2001 року завдяки тому способу, в який слідчий райвідділу міліції застосував свої дискреційні повноваження стосовно кваліфікації розслідуваного злочину.

89. Що стосується усунення захисника О. Х. від справи 2 лютого 2001 року, то аргумент Уряду про те, що це було зроблено виключно у відповідь на клопотання заявника, навряд чи видається таким, що заслуговує на довіру, оскільки про це в самій постанові про усунення його від участі у справі не згадується, а у відповідних листах прокурорів клопотання заявника згадується лише як додаткова підстава.

90. Суд зауважує: той факт, що кожен із двох інших захисників, які представляли заявника, бачив його лише один раз і тільки під час допиту і що до допиту ніхто з них із заявником не бачився, найімовірніше свідчить про символічний характер їхніх послуг. Суд вважає, що спосіб, у який захисника усунули від участі у справі, та підстави, якими було пояснено це рішення, а також у зв'язку зі стверджуваною відсутністю юридичних підстав для такого заходу, викликають серйозні сумніви щодо справедливості всього провадження у цій справі. Суд бере до уваги й той факт, що захисникові дозволили повернутися до участі у справі в червні 2001 року без будь-якого натяку на те, що стверджуваних підстав для його усунення вже не існує.

91. Отже, було порушено пункт 3(с) статті 6 Конвенції.

V. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

92. У статті 41 Конвенції зазначено:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію».

93. Заявник не висунув вимог щодо справедливої сатисфакції. Тому Суд вирішив, що присуджувати йому у зв'язку з цим компенсацію немає потреби.

ЗА ЦИХ ПІДСТАВ СУД ОДНОГОЛОСНО

1. *Відхиляє* попереднє зауваження Уряду.

2. *Постановляє*, що у зв'язку зі стверджуваним поганим поведінням статтю 3 Конвенції порушено не було.

3. *Постановляє*, що статтю 3 Конвенції було порушено у зв'язку з тим, що органи влади не провели ефективного розслідування скарг заявника на погане поведіння з ним працівників міліції та прокуратури.

4. *Постановляє*, що було порушено пункт 1 статті 6 Конвенції.

5. *Постановляє*, що було порушено пункт 3(с) статті 6 Конвенції.

Учинено англійською мовою і повідомлено письмово 12 червня 2008 року відповідно до пунктів 2 і 3 правила 77 Регламенту Суду.

Клаудія ВЕСТЕРДІК
Секретар

Пеер ЛОРЕНЦЕН
Голова